

MONUMENTE SCULPTURALE DESCOPERITE LA EDIFICIUL ROMAN CU MOZAIC DIN CONSTANȚA

Z. COVACEF

Lucrările edilitare întreprinse în Constanța contemporană, începând cu deceniul șase, au impus ample cercetări arheologice care au condus la descoperirea unor importante edificii antice și, inevitabil, au adus la lumină o mare varietate de materiale arheologice de o inestimabilă valoare documentară.

Între anii 1956-1962 s-au reluat cercetările de la "Turnul Măcelarilor", de unde le lăsase Vasile Pârvan¹, și s-au întreprins săpături la zidul de incintă al Tomisului (pe Bd. Regele Ferdinand), descoperindu-se și poarta de vest a cetății². În cartierul de vest tomitan au fost descoperite – și cercetate – două basilici, cuptoare³ și, deja renumitul, tezaur de sculpturi⁴. În zona peninsulară cele mai de seamă descoperiri le constituie două edificii de mari proporții, situate pe coasta de vest, Lontiarion-ul⁵ și Edificiul roman cu mozaic⁶.

Descoperirea Edificiului cu mozaic, a cărui cercetare s-a desfășurat de-a lungul mai multor campanii, a suscitat un interes deosebit (atât în lumea specialiștilor, cât și a publicului larg), prin dimensiunile și complexitatea sa și prin cantitatea impresionantă și variată a materialelor recuperate din încăperile boltite și din zona înconjurătoare: amfore, opaițe, platouri, ponduri, ancore, colofoniu, rășini, elemente arhitectonice, inscripții, monumente sculpturale ș.a.

Complexul edificiu a fost restaurat și s-a realizat o construcție modernă care să

1 V. Pârvan, *Zidul cetății Tomi*, în ARMSI, s. II, t. 37, 1914-1915, p. 415 și urm.

2 Adrian Rădulescu, în *Pontica*, 28-29, Constanța, 1995-1996, p. 84 și urm.

3 A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, Constanța, 1965, passim; idem, în *Pontica*, 28-29, Constanța, 1995-1996, p. 86-87.

4 V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București, 1963; idem, în *Acta Antiqua Philipopolitana. Studia Archaeologica*, Sofia, 1963, p. 133-152; G. Bordenache, în *StC1*, 6, 1964, p. 155-164; eadem, în *Eirene*, 4, 1965, p. 67-69; eadem în *StC1*, 12, 1970, p. 135-138; R. Vulpe, în *DIID*, II, 1968, p. 352-353; Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja Romaine*, București, 1991, p. 126.

5 V. Canarache, *Tomis*, București, 1961; M. Bucovală, *L'édifice romain à mosaïque de Tomi*, Constanța, 1975, p. 45-47; idem, *Marele edificiu roman cu mozaic de la Tomis*, Constanța, 1982, p. 38-42.

6 V. Canarache, în *StC1*, 3, 1961, p. 229-240; idem, *Edificiul cu mozaic din Tomis*, Constanța, 1967; arh. Sanda Negoescu, *Monumentul roman cu mozaic de la Constanța*, București, 1968; A. Rădulescu, în *BMI*, 39, 1970, 3, București, p. 52-56; M. Bucovală, 1975; idem, 1982.

protejeze pavimentul cu mozaic⁷. De-a lungul anilor, o serie de materiale arheologice descoperite aici s-au bucurat de atenția specialiștilor și astfel au apărut studii despre amforele cu grafitti⁸, opaițe⁹ și ceramica șampilată¹⁰. S-au exprimat păreri despre pavimentul mozaicat¹¹ și au fost publicate unele inscripții găsite în acest context¹².

Ansamblul Edificiului roman cu mozaic a fost făcut cunoscut printr-o serie de ghiduri – de mai mică sau mai mare întindere¹³ – și prin studii care priveau anumite tipuri de materiale descoperite aici. Până la întocmirea unei monografii ample, pe măsura importanței edificiului, găsim utilă publicarea și a altor categorii de materiale apărute în timpul săpăturilor de la acest complex.

Din aceste considerente, în cele ce urmează ne-am oprit asupra câtorva monumente sculpturale de caracter laic, religios sau funerar scoase la lumină de săpăturile arheologice de la Edificiul roman cu mozaic și din zona învecinată acestuia.

1. Monumente sculpturale laice

1.1. Portet imperial, lucrat din marmură albă, zaharoidă, patinată, păstrat fragmentar; înălțimea în starea actuală de conservare este de 26 cm¹⁴ (fig. 1/1). Monumentul a fost descoperit la adâncimea de 5,50 m sub nivelul pavimentului mozaicat, în dărâmăturile care au umplut încăperea boltită nr. 7. Este expus în sala "Tezaur" a Muzeului de istorie națională și arheologie. Inv. 7877.

Portretul păstrează doar partea superioară a feței, fiind spart de la linia pomeților și pe o linie ce merge sub nivelul urechilor. Pe frunte sunt realizate două cute profunde, arcuite la ambele capete. Pe arcadele proeminente au fost săpate sprâncenele, redată prin firișoare de păr. Ochii sunt mari, în formă de migdală, cu pleoape grele, marcate la partea superioară. Irisul, redat printr-un cerc incizat, are pupila săpată cu trapanul. Nasul, din câte ne putem da seama, era mare, având formă trapezoidală, cu nările umflate. Pomeții sunt proeminenți. Urechile sunt lucrate cu deosebită grijă; de asemeni părul, care este realizat cu multă minuțiozitate, fiind subliniat și începutul de calviție (fig. 1/2,3). Pe frunte coboară un șir de șuvițe, ușor ondulate; în același mod – și într-o ondulație ușoară –, fiind realizați favoriții, care coboară până la baza urechilor.

Elementele care s-au păstrat la acest portret sunt insuficiente pentru a stabili stilul caracteristic al sculptorului. Proporțiile sugerează că este vorba despre un portret imperial, dar părțile distruse și care lipsesc sunt prea mari pentru a încerca o identificare. Deși stilistic corespunde sfârșitului secolului III p. Ch., starea precară de conservare nu permite confruntarea cu imaginile monetare imperiale de epocă¹⁵.

1.2. Fragment sculptural, lucrat din marmură de culoare albă cu cristale mici; patină galbuie. A fost descoperit în dărâmăturile care au umplut încăperea boltită nr.

7 M. Bucovală, 1975, p. 48; idem, 1982, p. 43.

8 A. Rădulescu, în *Pontica*, 6, Constanța, 1973, p. 193-207.

9 C. Ionomu, în *Pontica*, 9, Constanța, 1976, p. 144-145.

10 Gh. Papuc, în *Pontica*, 6, Constanța, 1973, p. 153-192; Maria Munteanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 9, Constanța, 1976, p. 147-154.

11 I. Barnea, în *Dacia*, NS, 20, 1976, p. 268.

12 V. Barbu în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor* (= NMESM în continuare), Constanța, 1964, p. 58-61; Gh. Poenaru-Bordea, în NMESM, p. 109-110; 118-119; A. Rădulescu, în NMESM, p. 143-144; 155-158; idem, în *Pontica*, 1, Constanța, 1968, p. 327-329.

13 V. Canarache, *Edificiul roman cu mozaic din Constanța*, Constanța; M. Bucovală, 1975; idem, 1982

14 M. Bucovală, 1975, fig. 24; idem, 1982, fig. 28; Marianne Bergmann, *Studien zum römischen Porträt des 3. Jahrhunderts n. Chr.*, Bonn, 1977, p. 163, pl. 46/6; Z. Covacef, în *Pontica*, 23, Constanța, 1990, p. 140, nr. 10, pl. III/3.

15 Marianne Bergmann, loc. cit.; Z. Covacef, loc. cit.

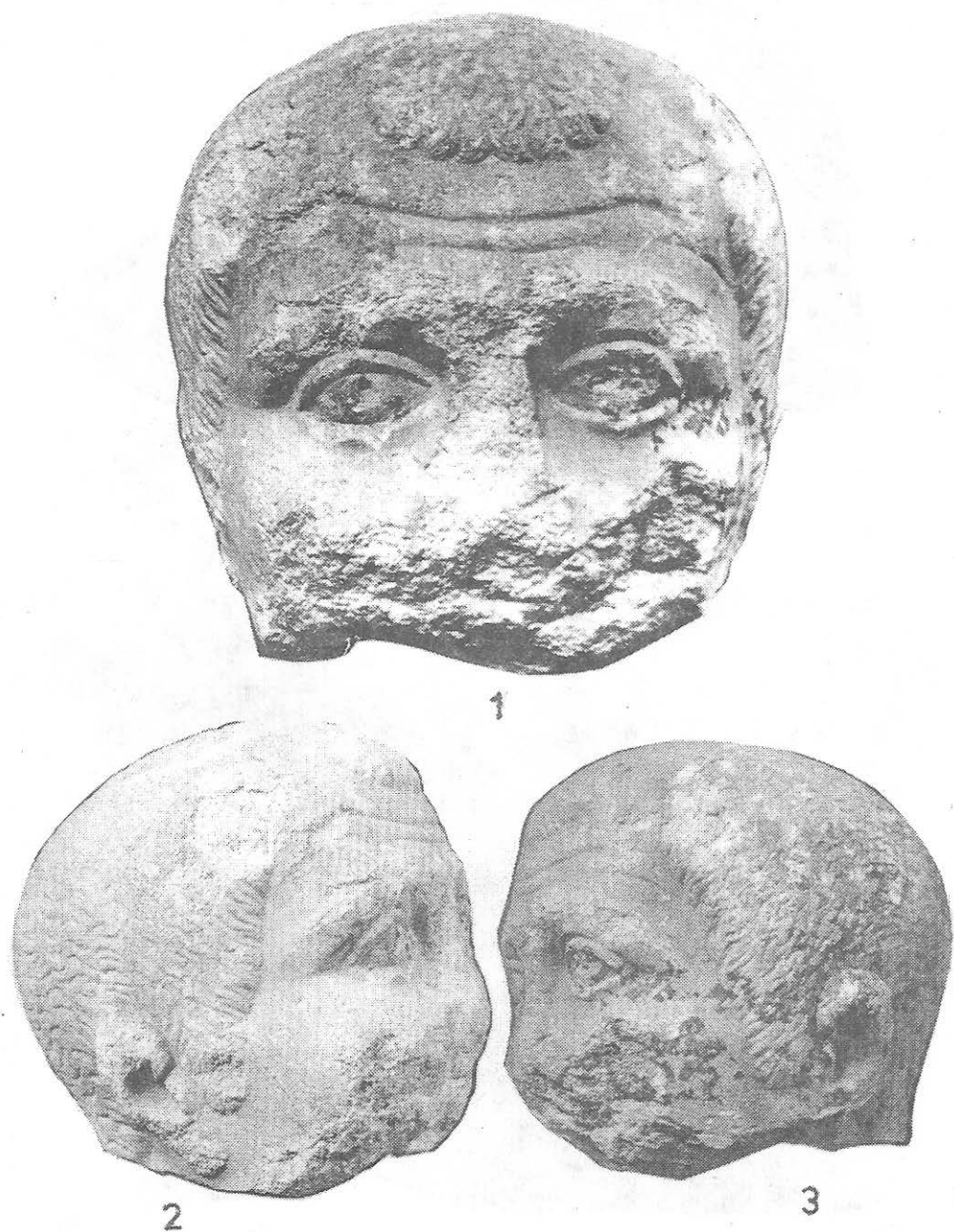

Fig. 1.

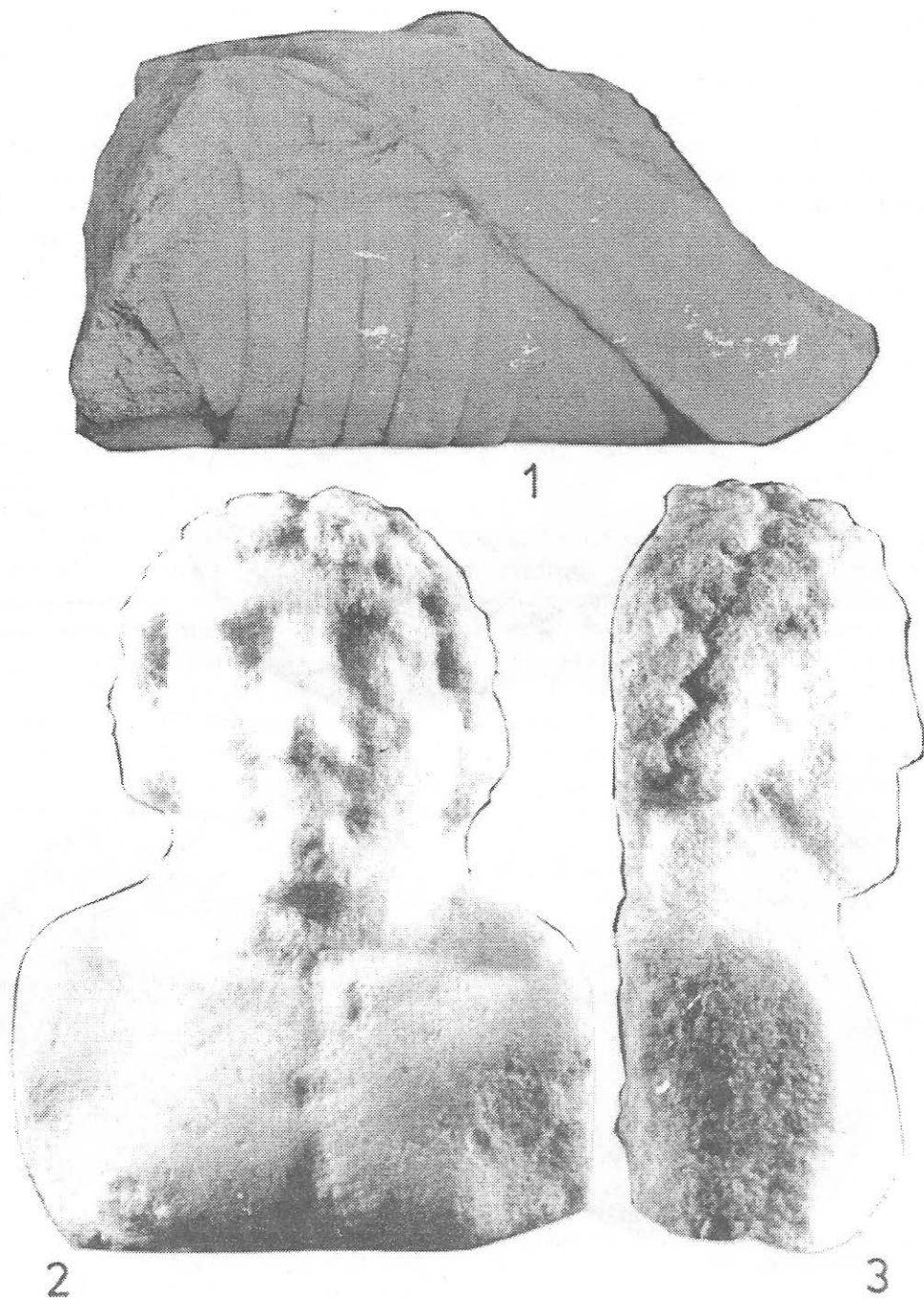

Fig. 2.

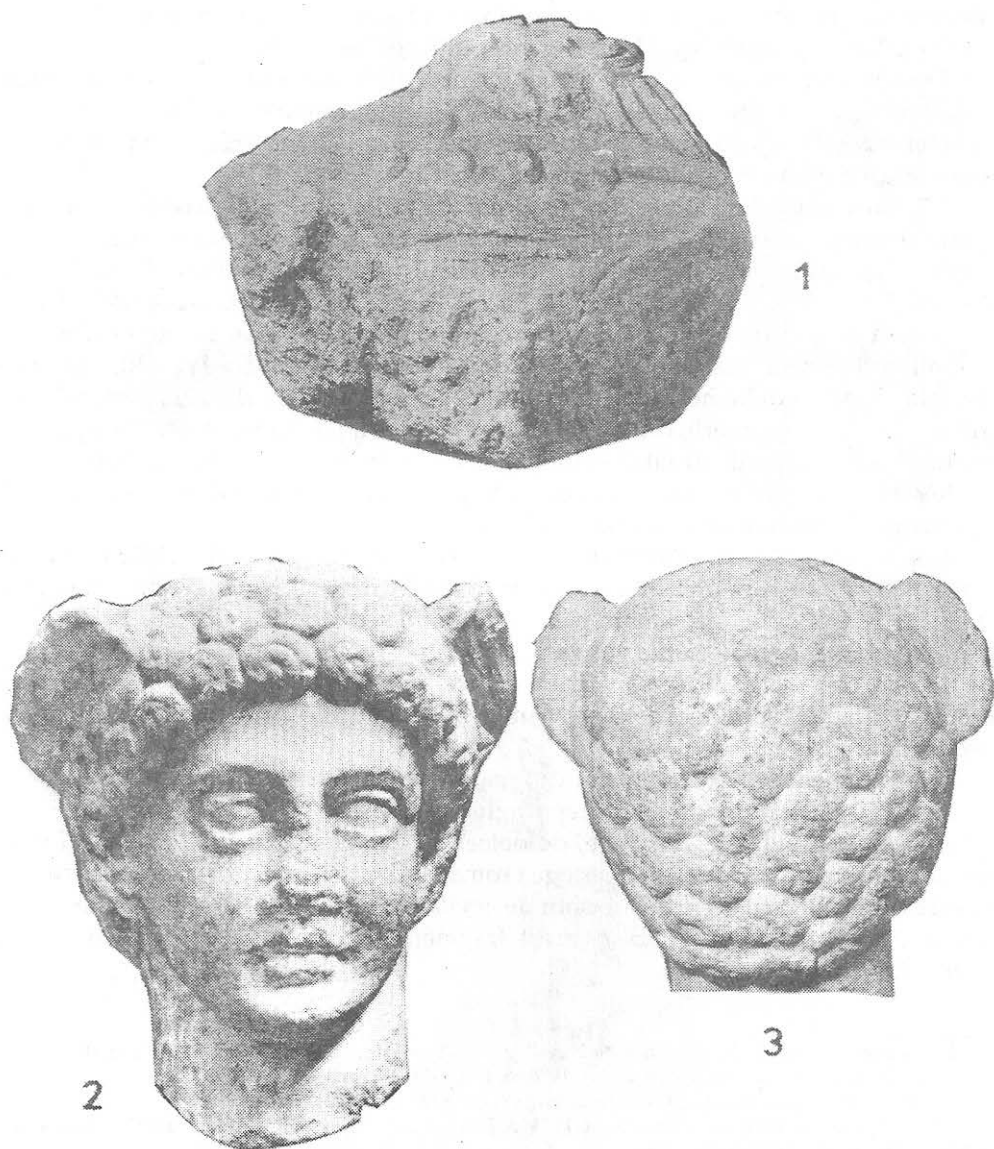

Fig. 3.

4, la adâncimea de 10,33 față de terasa pavimentului de mozaic. Inv. 28639 (fig. 2/1).

Fragmentul, de formă aproximativ cilindrică, înalt de 24 cm, lat de 14 cm, este sculptat în forma unor fâșii suprapuse peste care, la partea superioară, se văd faldurile unei mantii. Presupunem a fi un braț, cu parte din umăr, dintr-o statuie loricată (?) Calitatea lucrării, chiar în această stare de fragmentaritate, ne determină la o încadrare cronologică spre sfârșitul sec. II – poate începutul sec. III p. Ch.

Dacă putem presupune că fragmentul a aparținut unei statui loricate, nu putem ști dacă aceasta a reprezentat un ofițer roman sau un împărat, deși la Tomis a fost descoperită, mai demult, o statuie loricată imperială, aflată într-o stare deplorabilă de conservare, datată în prima jumătate a sec. II p. Ch.¹⁶

1.3. Bust masculin, lucrat din marmură de culoare albă, descoperit în timpul săpăturilor executate în 1975 în încăperile-ateliere situate în continuarea Edificiului cu mozaic – integrându-se complexului –, la nivelul magaziiilor-boltite¹⁷. Dimensiunile piesei: în.: 17 cm; lț.: 13 cm; gr.: 5,7 cm (la bază) – 7 cm (la cap). Inv. 21204 (fig. 2/2, 3).

Bucata de marmură pare să fi fost pregătită inițial pentru un basorelief. Datorită grosimii sale, spatele, baza și părțile laterale au fost tăiate drept, fiind cioplită și lucrată doar fața, după modelul hermelor. Bustului i s-au realizat, prin șlefuire, pectoralii puternici, claviculele și umerii, rotunjiți. Datorită corodării pietrei nu se pot distinge bine trăsăturile feței. Chipul, cu fața prelungă, este al unui bărbat tânăr, cu frunte mică, arcade puternice, ochi globulari, nas mare, trapezoidal; gura închisă are colțurile marcate. Părul cârlionțat acoperă în parte urechile.

Considerăm că portretul aparține artei laice¹⁸. Ținând cont și de felul în care este reprezentat părul¹⁹, care imită în mare măsură modul de realizare al acestuia la portretul lui Mercur, găsit tot aici, datăm piesa la sfârșitul sec. II – începutul sec. III p. Ch.²⁰.

2. Monumente sculpturale votive

În cadrul general al descoperirilor antice, monumentele votive dețin preponderanță; nu fac excepție nici cele provenind din săpăturile de la Edificiul roman cu mozaic din Constanța.

2.1. Fragment sculptural, lucrat din marmură albă cu cristale mari, friabilă (fig. 3/1). Inv. 28640. Pe un postament dreptunghiular, lung de 20 cm, se păstrează o parte din aripa unei acvile. **Acvila** apare, de obicei, în compania lui Jupiter. Unul dintre tipurile iconografice, curențe în Dobrogea romană, îl înfățișează pe Jupiter în picioare, înfășurat în mantie, cu sceptru și însoțit de acvilă, realizat fie în basorelief²¹, fie în statuare²². Putem presupune deci că acest fragment făcea parte dintr-un monument închinat lui Jupiter.

16 G. Bordenache, în *Dacia*, NS, 6, 1962, p. 494, nr. 10; eadem, în *StCl*, 7, 1965, p. 217-218, fig. 4 a-b.

17 C. Scorpan, în *Pontica*, 9, Constanța, 1976, p. 198, nr. 6, fig. 3/3,4.

18 Nimic nu sugerează că ar fi vorba de un portret votiv, cf. C. Scorpan, *loc. cit.*

19 Z. Covacef, în *Pontica*, 7, Constanța, 1974, p. 295-296, fig. 1; eadem, în *Quaderni de "La ricerca scientifica"* n. 116, Roma, 1988, p. 253, 258.

20 Datarea într-o perioadă mai târzie de către primul editor (C. Scorpan, *loc. cit.*) a fost determinată, probabil, de starea proastă de conservare.

21 Un basorelief din calcar descoperit la Tuzla (H. Slobozianu, în *Materiale*, 5, 1959, p. 735-752), altul, din marmură, găsit la Adamclisi (C. Scorpan, în *Pontica*, 9, Constanța, 1976, p. 197-198) și un al treilea de la Noviodunum (Fl. Topoleanu, în *Peuce*, 9, Tulcea, 1984, p. 184-205) datate la sfârșitul sec. II – începutul sec. III p. Ch.

22 Dintre cele trei fragmente ale unei astfel de statui, din marmură cu cristale mari, descoperite la Capidava, unul reprezintă acvila cu aripile desfăcute, cf. Gr. Florescu, în *Capidava*, I, București, 1958, p. 127 și urm., fig. 54-56.

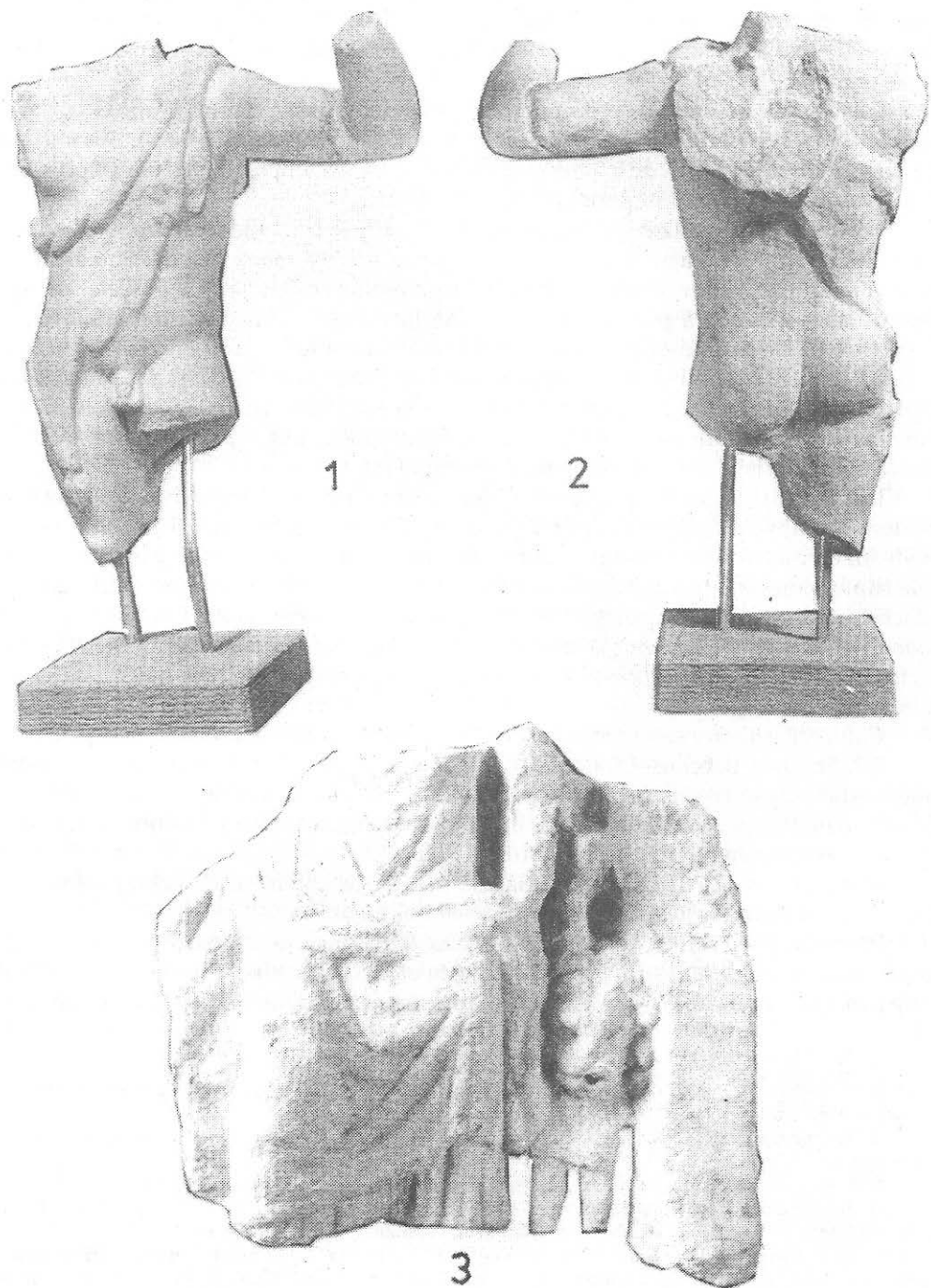

Fig. 4.

Acvila, ca unul dintre principalele atribute ale lui Jupiter, este figurată adeseori singură: văzută din față, cu capul din profil spre dreapta și cu aripile desfăcute, fie în statuaria – ca la Histria²³ în sec. II p. Ch., fie în basorelief cum apare în două reprezentări de la Tomis²⁴, datând din sec. II–III p. Ch.

2.2. Capul unei statui reprezentându-l pe Mercur, lucrat din marmură de culoare alb-cenușie, cu cristale mici, patinată. Ît.: 13,7cm. Inv. 7845 (fig. 3/2,3)²⁵. Piesa a fost descoperită la adâncimea de 5,50 m în dărâmăturile care umpleau încăperea boltită nr. 7, împreună cu portretul imperial prezentat mai sus.

Portretul este realizat cu multă măiestrie și finețe în redarea proporționată a detaliilor anatomice. Fața, de un oval perfect, are fruntea mare, netedă. Sub arcadele perfect arcuite ale sprâncenelor apar ochii larg deschiși, migdalați, cu ambele pleoape reprezentate – dar fără pupilă – și cu glanda lacrimală realizată cu trepanul. Nasul drept, are nările pronunțate. Gura, cu buze senzuale, este închisă. Bărba este voluntară. La baza nărilor sunt realizate, prin șlefuire, două cute vagi care evidențiază de fapt obraji. Urechile mici, săpate cu fidelitate, sunt marcate, parțial, de buclele mici și bine marcate care sunt făcute pe toată suprafața capului. Deasupra urechilor, după al doilea șir de cărlionți, sunt reprezentate cele două aripioare.

Iconografia clasică îl reprezintă pe Mercur fie cu **petasus**, fie cu aripioare la cap și, evident, cu atributele specifice. Portretul găsit în molozul încăperilor boltite de la Edificiul cu mozaic din Constanța se înscrie acestui tip iconografic. Găsim analogii la cele șapte monumente sculpturale și patru statuete de bronz provenind din Tomis²⁶, Calatis²⁷ și Tropaeum Traiani²⁸. Este interesant de evidențiat, pentru Tomis, faptul că monumentele care-l reprezintă pe Mercur provin din două zone ale cetății: din cartierul situat în jurul Edificiului cu mozaic și din cartierul situat lângă poarta de nord.

Calitățile artistice și tehnicile conduc la datarea piesei la mijlocul sec. II p. Ch.

2.3. Statuetă Bacchus–Dionysos. Lucrată din marmură albă, statueta s-a păstrat fragmentar. Lipsesc: capul, brațul drept, mâna stângă, picioarele – stângul de sus, dreptul de deasupra genunchilor – și prezintă mai multe spărturi. Înălțimea, în starea actuală de conservare, este de 33 cm. (fig. 4/1,2).

Statueta (inv. 7876) a fost găsită la adâncimea de 4,50 m sub nivelul pavimentului, în dărâmăturile care au umplut încăperea boltită nr.7²⁹.

Reprezentarea se înscrie iconografiei clasice, de inspirație greacă: zeul este nud, în picioare, acoperit de nebridă care trece peste umărul stâng, peste tors și peste șoldul drept; în spate unde aceasta se prindea atârna, se pare, capul animalului – după cum

23 G. Bordenache, *Sculpture grece e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, I, București, 1969, nr. 155-156, pl. LXVI-LXVII – Histria, sec. II p. Ch.

24 Eadem, *op. cit.*, 154, pl. LXVI – din Tomis, sec. II-III p. Ch.; și tot din Tomis un basorelief din calcar, inedit, cu ît. 57 cm.

25 V. Canarache, *op. cit.*, fig. de la p. 7; M. Bucovală, 1975, fig. 25; idem, 1982, fig. 29.

26 **Tezaurul de sculpturi**, p. 38-40, fig. 17-18; G. Bordenache, în *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 277, fig. 27; V. Barbu, în *Dacia*, NS, 9, 1965, nr. 6-8; M. Irimia, **Bronzuri figurate**, Constanța, 1966, nr. 6-8.

27 G. Bordenache, în *Dacia*, NS, 4, 1966, p. 502-503, nr. 14; C. Scorpan, **Reprezentări bacchice**, Constanța, 1966, p. 28-29, nr. 4; idem, **Cavalerul Trac**, Constanța, 1966, p. 79-81, nr. 40; Nubar Hamparțumian, **CCET. IV. Moesia Inferior (Roman Section) and Dacia**, Leiden, 1979, p. 69, nr. 92.

28 Imaginea zeului este oferită de o gemă cf. A. Panaitescu, în *Pontica*, 9, Constanța, 1976, fig. 2/4; Z. Covacef, C. Chera–Mărgineanu, în *Pontica*, 10, Constanța, 1977, p. 194, fig. 1/8.

29 M. Bucovală, 1982, p. 35-36, fig. 27.

ne sugerează spărtura. Pe ceafă se mai păstrează o şuviță din părul cărlionțat al divinității. Greutatea corpului este pe piciorul drept, pe coapsa căruia, spre spate, apare o urmă de contact, probabil de la kantharos-ul pe care-l ține de obicei în mână dreaptă. Mâna stângă, ridicată la nivelul umerilor, sprijinea, desigur, thyrsul. Corpul este al unui tânăr, sculptorul tratând realist detaliile anatomice.

O statuie aproape identică este reprezentată într-o aediculă tomitană unde însă nebrida este pusă invers³⁰. O destul de bună analogie oferă și imaginea zeului de pe stela tomitană în care acesta este reprezentat alături de tiasos³¹.

Calitățile artistice și tipul iconografic conduc spre datarea statuetei în sec. II. p. Ch.

2.4. Reprezentare a zeiței Cybela, lucrată din marmură alb-gălbuie, corodată și păstrată fragmentar (fig. 4/3). Lipsesc: capul și umerii zeiței, picioarele ei și labelle leului care o însoțește, iar din aediculă³² lipsesc partea superioară, margine stângă și baza. Piesa a fost găsită în 1959 în timp ce se săpa fundația blocului B din Piața Ovidiu, lucrare care a condus la dezvelirea Edificiului cu mozaic. Dimensiunile piesei în starea actuală de conservare sunt: în.: 17,5 cm, lg.: 18,5 cm; gr. 8,5 cm. Inv. 1977.

În aediculă Cybela a fost reprezentată într-o schemă iconografică clasică, așezată pe tron, îmbrăcată în chiton și înfășurată în himation al cărui capăt coboară de pe umărul drept, trece peste genunchi – ținut cu mâna dreaptă – și alunecă pe lângă piciorul stâng. În mâna stângă zeița ținea un tympanon. Tot în stânga, între divinitate și marginea aediclei, este reprezentat un leu, așezat pe labelle din spate, văzut din față.

Starea fragmentară de conservare a piesei nu ne permite să constatăm dacă mai exista un leu și în dreapta divinității, deși, analizând proporțiile, credem că aceasta a fost reprezentată aici doar cu un leu, și nu în brațe ci alături de ea. Cybela cu un singur leu, văzut tot din față dar situat în dreapta sa, apare într-o statueta fragmentară descoperită la Histria³³, datată în epoca elenistică și considerată unica reprezentare de la noi a acestui tip iconografic, foarte răspândit în perioada attică³⁴.

Calitățile artistice și tehnice ale piesei, modul în care sunt realizate faldurile veșmintelor, coama și figura leului, determină datarea piesei la sfârșitul sec. II – începutul sec. III p. Ch. Spre această datare ne conduce și o statueta histriană³⁵ unde însă Cybela este reprezentată între doi lei.

2.5. Divinitate feminină. Statueta lucrată din marmură albă, zaharoidă, cu cristale mari, cu depuneri calcaroase și patinată, din care se păstrează picioarele unui personaj feminin, de la nivelul genunchilor, pe un postament dreptunghiular (fig. 5/1). Piesa a fost descoperită la adâncimea de 6 m în dărâmăturile și umplutura din încăperea-vestibul care asigura accesul între terasele Edificiului cu mozaic³⁶. Dimensiunile păstrate ale statuetei sunt: în. totală: 18,7 cm (statueta = 14,4 cm); lț. totală: 20 cm (statueta = 16,4 cm); grosimea 9,3 - 10 cm (baza fiind mai lată în dreapta statuetei. Inv.

30 C. Scorpan, *Reprezentări bacchice*, p. 37-38, nr. 8, fig. 8; Z. Covacef, în *Pontica*, 27, Constanța, 1994, p. 109, 116.

31 G. Bordenache, *Sculpture grece e romane*, I, p. 62-63, n. 113, pl. L, cu bibliografia anterioară.

32 Când am publicat prima dată piesa (Z. Covacef, în *Pontica*, 5, Constanța, 1972, p. 514 și urm., nr. 3, fig. 3) am crezut că este vorba despre o statueta.

33 G. Bordenache, *Sculpture grece e romane*, I, p. 34-35, nr. 50, pl. XXIII.

34 *Ibidem*, p. 35.

35 *Ibidem*, p. 35-36, nr. 54, pl. XXV.

36 M. Bucovăla, 1982, p. 35.

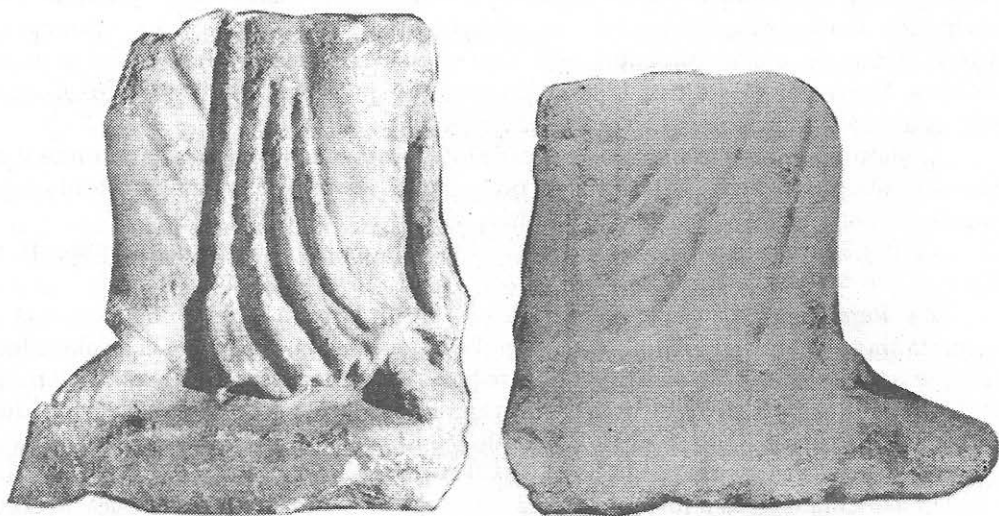

Fig. 5.

26417.

Personajul este reprezentat în picioare, cu greutatea corpului pe piciorul stâng, dreptul, ușor flexat, este mai avansat și cu vârful întors mult spre exterior; în picioare are sandale cu barete între degete. Chitonul lung, care este ridicat în sus deasupra gleznelor (așa cum se răsuțește în mers orice veșmânt lung), formează patru falduri profunde în centru, iar pe picioare câteva cute vagi; este reprezentat și în spate. Himationul este realizat prin câteva falduri, greoaie și rigide, care cad drept în partea stângă, lateral și în spate (fig. 5/2).

Nu avem nici un element care să ne permită să avansăm o ipoteză în privința identificării personajului. Formele masive, labele picioarelor, care par masculine, rigiditatea faldurilor conduc la datarea piesei la sfârșitul sec. II – începutul sec. III p. Ch.

3. Monumente funerare

3.1. Hermă funerară, acefală, lucrată din marmură alb-cenușie. Inv. 28726. Blocul de formă paralelipipedică, având dimensiunile 68 x 25 x 20 cm, a fost lucrat în față în forma unui trunchi masculin, înfășurat într-o mantie ale cărei falduri sunt arcuite de la stânga spre dreapta jos. Cu mâna dreaptă, îndoită din cot și înfășurată în mantie, personajul ține capătul acesteia, aruncat peste umărul stâng. Cu mâna stângă, lăsată în jos, ține celălalt capăt al mantiei. În jurul gâtului, de sub mantie, se vede marginea chitonului, încrețită ca o ie. Toate laturile sunt bine șlefuite (5/3).

Modul în care sunt realizate faldurile veșmântului, ne indică a doua jumătate a sec. II p. Ch.

Se pare că tot din Tomis provine o altă hermă, deasemeni acefală – de caracter votiv însă, reprezentându-l pe Hermes³⁷ însuși – datată în sec. II p. Ch. O altă hermă votivă, de proveniență necunoscută, este datată în sec. II p. Ch.³⁸. Monumentul

37 G. Bordenache, *op. cit.*, p. 74, nr. 140, pl. LX.

38 *Ibidem*, p. 74-75, nr. 141, pl. LX.

descoperit la Edificiul roman cu mozaic din Tomis are însă caracter funerar, veșmântul și brațele personajului fiind realizate după o schemă iconografică de tradiție greacă, așa cum o reîntâlnim în statuaria funerară³⁹ ori în basoreliefurile cu același repertoriu⁴⁰.

Tipul acesta de hermă, derivat din arta greacă a secolului IV a Ch., s-a răspândit destul de mult în epoca romană, fiind adoptat și de simbologia funerară⁴¹, datorită caracterului de divinitate psihopompă a lui Hermes. Astfel, în fundalul unei stele funerare de la Histria – datată în sec. I a. Ch. – I p. Ch.⁴² – este reprezentată, dominând scena, o **hermă** pe un pedestal înalt. Iar de la Tomis provine o stelă funerară, considerată unicat în repertoriul plasticii greco-romane⁴³, unde în planul secund din centrul reliefului, este reprezentată o statueta a lui **Hermes Psihopompos**, pe o bază cubică înaltă.

Herma tomitană pe care am prezentat-o este până acum, un unicat în plastica funerară a provinciei romane dintre Dunăre și Marea Neagră.

*

* *

Celor zece monumente de care ne-am ocupat, descoperite în timpul săpăturilor de la Edificiul roman cu mozaic – trei laice, cinci votive și unul funerar – le adăugăm un portret al zeiței Venus, datat în sec. II p. Ch., descoperit în Piața Ovidiu⁴⁴, deci în zona din imediata apropiere a edificiului. Exceptând portretul imperial, care se datează la sfârșitul sec. III p. Ch., celelalte monumete, indiferent de caracterul lor, se datează din prima jumătate a sec. II p. Ch., până la începutul sec. III p. Ch. Este interesant de subliniat că și documentele epigrafice descoperite în același context sunt datate din sec. II până în prima jumătate a sec. III p. Ch., fie că sunt onorifice⁴⁵, votive⁴⁶, funerare⁴⁷, sau cu caracter nedefinit⁴⁸, spre deosebire de materialul ceramic (opaite⁴⁹, ceramică ștampilată⁵⁰, amfore⁵¹) care aparține sec. IV-VI p. Ch.

Deasemeni, am constatat că pe multe dintre monumentele sculpturale și epigrafice sunt urme de mortar de la o utilizare a lor, ulterioară, ca material de construcție. Pe baza acestor date putem avansa ipoteza că în timpul evenimentelor dramatice de la mijlocul sec. III p. Ch.⁵², repercutate nefavorabil și asupra tomitanilor, s-

39 Z. Covacef, în *Pontica*, 23, Constanța, 1990, p. 141 și urm., pl. 6/1, 7/2, 8/2, 9/3, cu bibliografia anterioară la piesele discutate.

40 Eadem, *loc. cit.*, și pl. 4/3, 5/2, 6/3, 7/3 - cu bibliografia anterioară la piesele prezentate.

41 Collignon, *Les statues funéraires*, 147, 7; 326 și urm., fig. 206-207, apud G. Bordenache, *op. cit.*, p. 74, n.2.

42 D.M. Pippidi, în *StC1*, 17, 1977, p. 108, nr. 8; *ISM*, I, nr. 268.

43 G. Bordenache, în *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 277 și urm., fig. 27.

44 Z. Covacef, în *Pontica*, 21-22, Constanța, 1988-1989, p. 320-321, nr. 2, fig. 5-6.

45 I. Micu, *Căluza vizitatorului în muzeul regional al Dobrogei. Secțiunea arheologică*, Cernăuți, 1937, p. 43-44, nr. 238; I. Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomi*, București, 1962, p. 92-93; A. Rădulescu în *SCIV*, 14, 1963, 1, p. 81, nr. 3 (=NMESM, p. 143-144, nr. 3); idem, în *Pontica*, 1, Constanța, 1968, p. 329-331; Gh. Poenaru-Bordea, în *StC1*, 5, 1963, p. 291-292 (=NMESM, p. 100-103); *ISM*, II, 9, 51 (17), 63 (29), 101 (67).

46 A. Rădulescu, în *SCIV*, 14, 1963, 1, p. 90-91, nr. 10 (=NMESM, p. 155-158). Gh. Poenaru-Bordea, în *NMESM*, p. 109-110; D.M. Pippidi, în *StC1*, 15, 1973, p. 177, nr. 3; *ISM*, II, 127 (12), 163 (48), 455 (5).

47 V. Barbu, în *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 566-567, nr. 8 (=NMESM, p. 59-61, nr.8); *ISM*, II, 310 (146), 335 (171).

48 Gh. Poenaru-Bordea în *NMESM*, p. 118-120, nr. 3-4; *ISM*, II, 401 (10), 404 (13).

49 C. Ionomu, *op. cit.*

50 Gh. Papuc, *op. cit.*; Maria Munteanu, Gh. Papuc, *op. cit.*

51 A. Rădulescu, în *Pontica*, 6, Constanța, 1973, p. 193-207.

52 R. Vulpe, în *DID*, II, 1968, p. 230 și urm., 248, 250 și urm.

au realizat reparații "de urgență" utilizându-se materialele aflate la îndemână. Abia după trecerea pericolului au urmat câteva perioade de intense eforturi constructive, începând cu domnia lui Constantin cel Mare și a fiilor acestuia, epocă în care se datează Edificiul roman cu mozaic sub aspectul pe care-l cunoaștem astăzi.

MONUMENTS SCULPTURAUX DÉCOUVERTS DANS L'ÉDIFICE ROMAIN À MOSAÏQUE DE CONSTANTZA

Résumé

On présente neuf pièces sculpturales découvertes pendant les fouilles de l'Édifice romain à mosaïque de Constantza, concernant les domaines: laïques, religieux et funéraire.

Si les unes de ces pièces étaient déjà connues par l'intermédiaire des guides de l'édifice (le portrait impérial, portrait de Mercure, tors de Bacchus), ou par des publications antérieures (le buste masculin – pièce 1.3 et la représentation de Cybèle – pièce 2.4), les autres sont présentées pour la première fois.

Le regroupement des pièces trouvées dans ce complexe, datées de la première moitié du IIe s. jusqu'au début du IIIe s., excepté le portrait impérial qui appartient à la fin du IIIe s., pièces auxquelles on ajoute les découvertes épigraphiques dans le même contexte et avec la même datation, conduit à la conclusion que l'édifice a fonctionné dès le IIe s. ap. J.-C.

Les réfections ultérieures ont permis son fonctionnement jusqu'au VIe s. ap. J.-C., comme le prouvent les autres catégories de matériel qu'on y a découvert: amphores, céramique estampillée, ancras etc.